

ПОЛЬСЬКИЙ МІФ ПРО «СХІДНІ КРЕСИ» В ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Проаналізовано міф «східні околиці», який існує в польській традиції. Цей міф є расистським. Він спрямований проти українців, білорусів, литовців, росіян.

Ключові слова: Польща, Україна, кордону.

Autor poddał analizie mit «Kresów Wschodnich», który istnieje w polskiej tradycji. Mit ten ma charakter rasistowski. Jest skierowany przeciwko Ukraińcom, Białorusinom, Litwinom, Rosjanom.

Słowa kluczowe: Polska, Ukraina, granica.

After the fall of the communist system, in Polish publications of a journalistic and scientific character became widespread to use the term «eastern borderlands» («Kresy Wschodnie») for the former lands of the II Rzeczpospolita, which after World War II became part of the Soviet Union. Nowadays they belong to Ukraine, Belarus and Lithuania. In Polish, the term was used already in the 16th century. At that time, it was used for steppe region between Rzeczpospolita and Crimean Khanate. During the II Rzeczpospolita (between the two world wars), the Polish nationalists have used the term «eastern borderlands», to identify eastern territories of multinational country. Moreover, Lviv was not considered as a part of «eastern borderlands» during interwar period. Polish politicians, who sought an agreement with the Ukrainians, avoided use of the term «eastern borderlands». The concept of «borderlands» appears not only in Polish language. It comes from tradition of the colonial conquest. It means the transition area between countries, without precisely marked border line. «Borderlands» is a wild country, with no functioning government, police or judiciary. State authorities are represented only by the military. Using the term «eastern borderlands» to describe the former eastern territories of the II Rzeczpospolita is not true. On these areas border lines were precisely marked. State administration, police and judiciary operated. In some cities (Vilnius, Lviv) there were universities. The term «eastern borderlands» is offensive to the inhabitants of these lands: Ukrainians, Belarusians, Lithuanians, Jews, but also Poles. Makes them savages, living in a world of lawlessness and continuous struggle. However, use of the term «borderlands» is not always associated with the actual occurrence of this phenomenon. This term also includes a strong ideological content. It is a belief in the superiority of their race, conviction of right to hold authority over the ethnically strangers. «Borderland Poles» («kresowiacy») are descendants of foreign invaders, who have conquered the land using military. They are aware of being a minority in society. However, believe that they have exclusive right to decide about fate of «native» population, which they consider to be lower in terms of civilization. They want to make a «symbolic annexation» of the country, which has already been conquered militarily. Using the Polish term «eastern borderlands» is very offensive to Ukrainians. This term includes a huge load of contempt and a sense of racial superiority, just as the term «anti-Semitism» against the Jews. The dialogue between the «Borderland Pole» and Ukrainian is impossible, as a dialogue between a Jew and anti-Semite. After World War II the term «anti-Semitism» has become politically incorrect in Poland. «Eastern borderlands» are still «correct».

Keywords: Poland, Ukraine, the border.

Після падіння комуністичного режиму в Центральній Європі в дев'яності роки в польських засобах масової інформації (як публіцистичного, так і наукового характеру) стало все частіше з'являтися поняття т.зв. «Східних Кресів» (пол. *Kresy Wschodnie*, буквально – *східні рубежі*, прим. перекладача) на позначення колишніх східних теренів міжвоєнної Речі Посполитої, що після Другої світової війни опинилися в

складі СРСР (тепер це частина України, Білорусі та Литви).

Фактично відбулося своєрідне відродження цього терміна.

За часів середньовічної Речі Посполитої терміном «Креси» називали Дике поле та степи, які простягнулися між польськими землями й Кримським ханством. Після розділів Польщі суспільство країни іноді використовувало термін «Східні Креси» стосовно земель колишньої Речі Посполитої, включених безпосередньо до складу Росії (щоб відрізнити їх від Царства Польського, яке зберегло певну автономію, але перебувало під владою царів). Однак частіше у цьому випадку вживався термін «Забрані землі» (пол. *Ziemie Zabrane*). До складу цих територій не зараховували Галичини, що опинилася в межах Австрії.

У період II Речі Посполитої (між двома світовими війнами – прим. перекладача) спостерігається тенденція включати в поняття «Східних Кресів» східної частини багатонаціональної держави. У той час цим поняттям в основному послуговувалися польські націоналістичні середовища. Представники політичних партій, які допускали можливість діалогу з тодішніми нацменшинами (наприклад, «пілсудчики») уникали поняття «Східні Креси» – бо його виразно не сприймали ані українці, ані білорусі, ані литовці.

Схожий термін «східних окраїн» також використовували німці в дев'ятнадцятому і на початку двадцятого століття (нім. *Ostmark*), ним позначали землі колишньої Речі Посполитої, які були приєднані до Пруссії (передусім регіон Великої Польщі). Цю назву, зокрема, використовувала націоналістична організація – Німецьке об'єднання східних околиць (нім. *Der Deutsche Ostmarkenverein*), – яку поляки називали «Гаката» (пол. «*Hakata*»). Це товариство носило явний антипольський характер, його метою була германізація польського народу. Польське суспільство, безперечно, теж рішуче не сприймало поняття «Ostmark».

Факт походження зі «Східних Кресів» у міжвоєнній Польщі абсолютно не був приводом для гордості. У польського народу

існував негативний стереотип людей із «Кресів»: їм приписувалися такі якості, як-от брак успішності в житті, невігластво, дурість, примітивність. Цей стереотип популяризувала література, а також радіо й кіно. З-поміж найбільш популярних радіопрограм міжвоєнної Польщі був сатиричний цикл, присвячений пригодам двох друзів, відомих як «Щепцьо» й «Тонцьо» (пол. *Szczepcio i Tońcio*, буквально – Степанко й Антось, прим. перекладача), вони з'являлися також у фільмах. У ці ролі втілювалися відомі актори Генрик Фогельфягер та Казимеж Вайда.

Схоже, для мешканців центральної і західної Польщі саме Щепцьо й Тонцьо були віддзеркаленням людей із «Кресів». Вони – двоє невдах, бездомних волоцюг, пов'язаних із бешкетним світом львівських вуличних гульвіс (так званих батярів). Вони жили за рахунок жебрацтва та тимчасових робіт, що не вимагали високої кваліфікації. При цьому були страшенно дурні. Канвою згаданого радіоциклу були розмови двох друзів, що демонстрували їхні наївність і примітивізм. Щепцьо й Тонцьо вживали досить дивний сленг: ця була хоч і польська мова, проте «збагачена» великою кількістю українських, німецьких і угорських слів та українським акцентом.

Тому не дивно, що польське населення «Кресів» з трохи вищими прагненнями в житті не намагалося бути подібним до Щепця й Тонця. Я особисто мав контакт з представниками польської інтелігенції, коріння яких було у Львові. Як згадують, вони часто жили в своєрідному «подвійному» світові: на вулицях, із друзями використовували сленг батярів, але в родині суворо дотримувалися правила спілкування польською літературною мовою. За будь-яке вуличне слівце вдома можна було отримати солідного «прочухана» від батьків.

Негативний стереотип людей з «Кресів» пережив Другу світову війну. Його можна побачити у фільм Сильвестера Хенчинського 1967 року під назвою «Самі свої» (пол. «*Sami swoi*»). Два головні герої – Каргуль і Павляк – після Другої світової війни прибули на Нижню Сілезію десь із «Кресів»: насправді це колишні Щепцьо й Тонцьо, але старші та

сильно деморалізовані досвідом війни. Фільм вважається комедією, але насправді йому більше пасує категорія жахів. Обидва персонажі – дуже мстиві, примітивні, відсталі в цивілізаційному розумінні, а також жадібні. Їх єднає дивний, токсичний зв'язок, що є сумішшю ненависті й прихильності.

Проте, щоб побачити насмішки над «людьми з Кресів» з боку мешканців інших регіонів Польщі (в основному, регіону Великої Польщі), не треба дивитися фільми. У сімдесятих роках минулого століття я був на екскурсії Західним Помор'ям. Наш автобус проїжджав різні місця. Загалом були цілком красиві села. Однак в одному з сіл було щось не те – старі німецькі будинки були занедбані, а навколо панував безлад. Коли один із учасників екскурсії запитав – а чому село виглядає так погано? – екскурсовод пожартував: «А бо тут живуть самі свої!». Автобус вибухнув гучним сміхом, хоча деякі учасники екскурсії зробили трохи «кислі» обличчя. З плином часу негативний стереотип людей із «Кресів» злегка збляк.

Сьогодні з'явився феномен самовизначення певних кіл польського населення – вони називають себе «кресов'янами» (пол. «kresowiaacy»). Проте якщо ще в міжвоєнний період «людьми з Кресів» називали всіх жителів східних регіонів держави – і поляків, і українців, і білорусів, і литовців, – то тепер «кресов'яни» рішуче не відносять до своїх рядів українців. У період II Речі Посполитої «людей з Кресів» легко було розпізнати, навіть якщо вони були поляками. Їх відрізняв своєрідний акцент, специфічне слововживання, одяг і поведінка. Тож які фактори сьогодні стають вирішальними в тому, що людина стає «кресов'янином»? Як зрозуміти сучасну концепцію «Кресів»?

Для пояснення цієї проблеми я звернувся до роботи Збігнева Рикеля «Основи політичної географії» (Z. Rykiel, *Podstawy geografii politycznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006). Автор, пов'язаний з Інститутом соціології Ряшівського університету, є шановним ученим у Польщі й закордоном. Згадана робота – це академічний підручник, видання якого фінансувало,

зокрема, Міністерство освіти і науки. Треба наголосити, що це дійсно хороша книга, яка представляє читачам широкий спектр знань у вигляді синтезу. Підручник не може включати в себе теорій, висунутих автором, а тільки інформацію, що у світі науки вважається надійною і ясною.

Проблемі «Кресів» проф. Рикель присвятив розлогий підрозділ (№ 4), у якому показується, що подібні явища характерні не тільки для польської історії. Вони досить часто траплялися в минулому в Європі й на інших континентах. «Суть прикордоння, – пише Збігнев Рикель, – це середнє арифметичне між кордоном та територією. «Креси» пов'язані не стільки з існуванням прикордонної зони як межі між зонами (англ. border), скільки межі в ширшому розумінні (англ. borderland) – як перехідної зони між територіями з нечіткою лінією кордону» [1, с. 135]. Далі автор зазначає: «важливою особливістю прикордоння є відносна слабкість державної влади при показовій її міцності. Слабка державна адміністрація на таких землях часто є лише номінальною владою, яка не має достатньої каральної сили. Показовість державної влади часто є результатом того, що вона представлена в основному або виключно військовими, що часто мають велику незалежність від центрального уряду» [1, с. 141].

Отож «Креси» – це свого роду Дикий Захід. Зрештою, на цей приклад посилається сам автор. Це земля, що не має чіткої лінії кордону, де нормально не функціонує громадське життя, державу представляє лише армія, дислокована в добре укріплених фортах. На «Кресах» панує безправ'я: має рацію той, хто стріляє першим. У світлі цього визначення важко сказати, що в часи II Речі Посполитої існувало явище, яке можна називати «Східними Кресами».

Східний державний кордон був точно встановлений у міжнародних договорах, він був позначений і його посилено охороняли. У східних воєводствах міжвоєнної Польщі добре працювала державна адміністрація, поліція та судова система. Функціонувало місцеве самоврядування. Існувало чимало громадських організацій різного характеру. У

деяких містах східних воєводств (хоча б у Вільнюсі й Львові) досить сильно розвивалося культурне життя: працювали вищі навчальні заклади, театри, видавництва, художні галереї. Отож чи таку територію можна називати іменем «Креси»?

Більше того: називати Галичину й Волинь «Кресами» – це все одно, що непрямо обвинувачувати державну владу міжвоєнної Польщі. «Синдром прикордоння» – це перехідне явище, яке кожна держава намагається якомога швидше усунути. Тож чи II Річ Посполита не змогла протягом 20 років ліквідувати «перехідності» на своїх східних територіях? Тодішню владу можна звинувачувати багато в чому, але «Кресів» у своїх межах вона, без сумніву, не потерпіла б.

Використання терміну «Східні Креси» – це серйозна образа для жителів східних воєводств міжвоєнної Польщі, як українців, білорусів, литовців та євреїв, так і поляків. Така назва принижує їх до рівня дикунів, що живуть у первісному світі вічної боротьби й беззаконня. Це правда, що на східних теренах тодішньої Польщі існували гострі етнічні конфлікти. Але це явище насправді спостерігалось на всій території II Речі Посполитої. Окрім українсько-польського, були ще білорусько-, литовсько-, а також єврейсько- й німецько-польський конфлікти. Навіть у Варшавському університеті відбувалися запеклі зіткнення між польськими та єврейськими студентами. Хіба ж цей заклад був також частиною «Східних Кресів»?

Термін «Східні Креси» не має права на існування в наукових дослідженнях, присвячених II Речі Посполитій. Його можна розглядати тільки як фактичну помилку. Натомість уживання поняття «Креси» в громадському житті не обов'язково пов'язане з фактичним виникненням цього явища. Це тому, що згаданий термін має дуже сильне ідейне навантаження.

Збігнєв Рикель підкреслює: *«Ті, для кого прикордоння є прикордонням, сприймають його як цивілізаційну порожнечу, часто тільки уявлювану, хоч у дійсності такою вона може й не бути. Відтак відчуття цивілізаційного вакууму родить піонерський етос: життя в скрутних умовах, боротьби з*

природою і варварами, розрахунок лише на власні сили, але й почуття цивілізаторської винятковості, яка приймає форму історичної місії, потребу сприяння культурі.

Усі ці переконання й ідеології пов'язані з почуттям власної культурної або цивілізаційної переваги. А це, у свою чергу, містить необґрунтованість віри у цивілізаційний вакуум: адже вищість завжди посилається на порівняння з кимось або чимось ще, а це передбачає існування декількох або принаймні двох культур. Тим не менш, у цьому контексті, почуття зверхності власної цивілізації тягне за собою, з одного боку, автоматизм членства у вищому класі, право на зарозумілість, а з іншого – задоволення від отримання чужих вірних виконавців власних сподівань. (...)

Однобічність і перевага пов'язані з почуттям цивілізаційної або культурної вищості. Через підживлення такого почуття складається хибне враження однобічності й очевидності культурної взаємодії. (...)

Важливим чинником міфотворчої сили прикордоння є позитивна оцінка приїжджених як панівного етнокласу. На прикордонні етнічна культура емігрантів пов'язується з домінацією, натомість місцеві є просто-народним етнокласом. Наступальний характер визначає романтичну привабливість прикордоння, яку можна розглядати в категоріях фрейдизму: як садистське прагнення подолати, підпорядкувати, отримати й домінувати, а також мазохістський смуток через витрачені власні зусилля, страждання і втрати, через необхідність захищати свою здобич від «Реконкісти». Утворюється міф про «лицарів прикордоння», а також менталітет сагіба (пана; після появи в Індії європейців: звертання, переважно до білої людини – прим. перекладача), здобувача для своєї країни, але й захисника, як правило, від тих, кого раніше завойовано» [1, с. 141-142].

На думку Збігнєва Рикеля, поняття прикордоння – близьке до поняття колоніальних володінь. В обох випадках існує завоювання країни чужими з етнічного погляду загарбниками, які відтак стають панівним етнокласом. Проте у випадку колоній і прикордоння існує досить значна

різниця менталітету панівного етнокласу: *«колоніальний менталітет характеризується відсутністю стабільності й почуття укорінення, відчуттям тимчасовості, невизначеності й загрози, ототожненням батьківщини або рідних сторін із метрополією, а не колонією, ізоляцією стосовно корінних жителів (...). Менталітет прикордоння характеризується глибокою ідентифікацією панівного етнокласу з територією, на якій він проживає, – її сприймають як малу вітчизну, вона є квінтесенцією ідеологічної батьківщини. Цей процес включає в себе захоплення символічного простору таким чином, щоб змінити місце або місця. Місце відчувається вже як своє, а не чуже. У процесі освоєння важливо позначати простір місцем народження своїх дітей, родовими гробівцями й святинами своєї релігії, обрядів чи ідеології»* [1, с. 145-146].

Отже, який ідеологічний зміст несе в собі поняття «кресов'янин» у світлі згаданої роботи Збігнева Рикеля? Це – віра в перевагу своєї раси, невід'ємне право панувати над іншими з етнічної точки зору людьми. «Кресов'яни» добре усвідомлюють те, що вони є нащадками іноземних загарбників, що є незначною меншістю на території їхнього

проживання. Незважаючи на те, висувають претензії на виняткове право на цю землю та розпорядження долею її корінного народу: бо у власній свідомості уявляють себе своєрідними «сагібами», що мають перевагу над натовпом нецивілізованих «варварів». «Кресов'яни» люблять місце свого проживання – але це любов, яку навряд чи можна назвати інакше, ніж збоченою. Вони відкидають культуру корінного народу, яку, крім того, переважно й не знають. Намагаються зробити «символічну анексію» землі, що раніше була завойована у військовому розумінні.

Тому використання поняття «кресов'янин» представниками польської нації – це серйозна образа для українців, білорусів, литовців і росіян. Вона містить потужну ідею ненависті та расистського презирства, так само як термін «антисеміт» стосовно євреїв. Це виключає будь-яке порозуміння. Діалог між польським «кресов'янином» та українцем так само важко уявити, як діалог між євреєм та антисемітом. Різниця в тому, що поняття «антисеміт» перестало бути в Польщі політкоректним після Другої світової війни. Про сполучення «Східні Креси» й «кресов'яни» цього сказати не можна.

Джерела та література

1. RYKIEL, Zbigniew: *Podstawy geografii politycznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., проф.
Тригуб П. М., д.і.н., проф.